Poetins tsaristische droom

Beatrice de Graaf
en Niels Drost

POETINS
TSARISTISCHE DROOM

Geschiedenis
als wapen
in de
Russische
politiek

2026 Prometheus Amsterdam

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden te achterhalen. Aan hen die desondanks menen aanspraak te kunnen maken op enig recht, wordt verzocht contact op te nemen met Uitgeverij Prometheus, Herengracht 48, 1015 BN Amsterdam.

Alle rechten voorbehouden. Tekst- en datamining van (delen van) deze uitgave is uitdrukkelijk niet toegestaan.

© 2026 Beatrice de Graaf en Niels Drost
Omslagontwerp Suzan Beijer
Omslagbeeld Imageselect
Foto auteurs Bob Bronshoff
Zetwerk Elgraphic
www.uitgeverijprometheus.nl
ISBN 978 90 446 5845 3

Inhoud

Inleiding 9
Een tsaristische droom 9
Oorlog in Europa 11
Het wapen van de geschiedenis 12
Poetins proces van radicalisering 15
Opbouw van het boek 20

1 De opkomst van Vladimir Poetin 23
Een geboren Tsjekist 23
Terug naar Leningrad 28

2 Een nieuw verhaal voor Rusland 32
Spiritueel vacuüm 34
Een herleving van tsaristische en orthodoxe wortels 37
Poetin als christen 38
Donkere bladzijdes van de geschiedenis 40
Orthodoxie, autocratie, nationalisme 41
De 'eenheid' van de Russische en Oekraïense volkeren 43

3 Een beroep op diepe Europese wortels 45
Poetin als Mr. Europa 46
Opkijken naar de grootse tsaren van weleer 51
De Verenigde Staten en Rusland: schouder aan schouder 54
Was dit echt partnerschap? 56

4 De herleving van Byzantium 62
Kleurenrevoluties in de landen rond Rusland 65
Oorlog tegen Georgië 71
De dubbele adelaar en herleving van Byzantium 73
Een heilige strijd: de mythe van prins Vladimir 77
Dromen van een sneeuwrevolutie 79
The Empire strikes back 83

5 Het wapen van de geschiedenis 86
Kleine groene mannetjes 86
Onrust in het Oosten van Oekraïne 94
De 'historische eenheid' van Russen en Oekraïners 98
Rusland onder vuur: sancties en (on)gemaakte beloftes over NAVO-uitbreiding 104
Opnieuw binnenlandse onrust 109
Een nieuwe tsaar? 114

6 Oorlog als Verlossing 121
'De oorlog is ons lot' 121
'Desataniseren' 126
De terugkeer van de katechon 128
De oorlog als radicale verlossing 134
Trumps toenadering 140
Een oorlog van Poetin of van Rusland? 143

7 Poetins schaduwoorlog jegens het Westen 149
'Geen reden tot paniek'? 149
Wat zijn active measures? 151
De geschiedenis van heimelijke beïnvloeding 154
Resonantie of resistentie? 160
De nieuwe schaduwoorlog, 2011-heden 166
Nog meer resonantie na 2022 170

8 Hoe verder? 179
Het visioen verbleekt 179
Hoe komt radicalisering ten einde? 183
Bederf van het goede 187
Het tweede front 191
Russische geschiedenis als 'sprookje' 192

Annex: Onderzoeksmethode 199
Digitale analyse van Poetins speeches 199
Religieus-historische radicalisering 204
Bijlage 1: Lijst met codewoorden 209
Bijlage 2: Aanvullende zoektermen met betrekking tot religie 223
Noten 225
Woord van dank 261
Persoonsnamenregister 265

Inleiding

Een tsaristische droom

Op 7 mei 2024 vertoonden de grote Russische televisiezenders rond het middaguur allemaal hetzelfde beeld: Vladimir Poetin, zittend in zijn werkkamer, wordt gebeld omdat het tijd is voor zijn inauguratie.[1] Het is het begin van een drie kwartier durende film. Poetin staat op, bestudeert staand achter zijn bureau snel nog wat aantekeningen en loopt daarna recht richting de camera. Soepel loopt hij door de lange gangen van het Kremlin, waar hij aandachtig de vele klassieke schilderijen bekijkt die er hangen. Vervolgens stapt hij in zijn limousine (merk 'Cortège'),[2] rijdt langs prachtige middeleeuwse, gotische en negentiende-eeuwse torens van de vele gebouwen binnen het Kremlin, en wordt een paar honderd meter verder afgezet bij het nieuwe Keizerlijke Paleis dat door tsaar Nicolaas I werd gebouwd en waar de Romanovs troonden.[3] In de grote zaal, de Andreashal, zijn meer dan 5000 gasten verzameld. De Russische vlag en de presidentiële standaard zijn al opgesteld, en de grondwet is naar binnen gebracht.[4]

Dan slaan de kerkklokken van het Kremlin twaalf uur en worden beide vleugeldeuren van de hal geopend. 'Vladimir Vladimirovitsj Poetin!' schalt het door de ruimte. Het orkest van de Federale Veiligheidsdienst (FSB) zet de 'Kroningsmars' in die Pjotr Iljitsj Tsjaikovski in 1883 componeerde voor de kroning van tsaar Alexander III,[5] en Poetin schrijdt over de rode loper naar voren. Als in de ou-

verture van zijn eigen opera begeeft hij zich door de haag van applaudisserende gasten richting het podium, onder de kroonluchters door en langs de met bladgoud bedekte muren en deuren van de zalen in het Kremlinpaleis. Poetin beklimt het podium en legt de eed op de grondwet af. Het publiek applaudisseert en het Russische volkslied wordt ingezet, waarna Poetin in een zeven minuten durende toespraak zijn ambt voor de vijfde termijn aanvaardt. Vervolgens barst het publiek (onder wie, naast Russische volksvertegenwoordigers en ministers, kunstenaars en topsporters, ook internationale gasten zoals de Amerikaanse acteur Steven Seagal) opnieuw uit in applaus. Dan weerklinkt klaroengeschal en een fragment uit Michail Glinka's *Een leven voor de tsaar* (1804), een opera die is gecomponeerd om de ceremoniële inhuldigingen van de Romanov-vorsten luister bij te zetten, en waarin vroeger de woorden 'Heil, heil onze Russische tsaar' werden gezongen.[6] Naar goed tsaristisch gebruik worden dertig kanonschoten afgevuurd. De tsaar zit weer op de troon, tenminste, die allure leek Poetin op te willen roepen.

Hoewel er in de internationale media wel gewag van werd gemaakt, refereerde alleen *The New York Times* al tijdens Poetins vierde inauguratie in 2018 kort aan de opvallende keizerlijke luister waarmee de Russische president zich had laten inhuldigen: het was meer een keizerlijke 'kroning, dan een inauguratie'.[7] Toch was ook dit niet de eerste keer dat Poetin zich op keizerlijke wijze liet kronen. Al sinds zijn eerste presidentiële termijn in 2000 volgde hij het script dat onder Boris Jeltsin, de eerste president van de Russische Federatie, hiervoor ontwikkeld werd – waarbij Poetin één belangrijke wijziging doorvoerde: de locatie.[8] Voorheen werd de president geïnaugureerd in het Staats-Kremlinpaleis, een modernistische kolos uit de Sovjettijd van beton, glas en wit marmer dat in de jaren 1950 door Sovjetleider Nikita Chroesjtsjov op het gruis van enkele neoklassieke gebouwen was geplant. Poetin besloot zijn inauguratie weer terug te verhuizen naar het Groot Kremlinpaleis, waar de Romanovs sinds de tijd van tsaar Nicolaas I, aan het begin van de negentiende eeuw, zetelden.

Oorlog in Europa

Op 24 februari 2022, zo'n vier jaar nadat Poetins tsaristische allures de buitenlandse media begonnen op te vallen, viel Rusland Oekraïne binnen. Moskou had al in 2014 de Krim geannexeerd en de facto een deel van de Donbas bezet, dat het gebied van de twee meest oostelijke provincies van Oekraïne omvat. De oorlog heeft sindsdien aan honderdduizenden Russen en Oekraïners het leven gekost en heeft de toekomst van het Europese continent radicaal veranderd. Het is een oorlog geworden waarvan het einde nog niet in zicht is. Ondanks grote verliezen lijkt Poetin zich erin vast te bijten, en het is niet ondenkbaar dat hij uiteindelijk aan het langste eind zal trekken. Nadat Donald Trump in januari 2025 opnieuw aan de macht was gekomen in de Verenigde Staten, drongen politici en experts aan beide kanten van de Atlantische Oceaan steeds vaker aan op onderhandelingen met Rusland. Op het moment van schrijven zijn er al verschillende gesprekken geweest tussen Rusland, de vs en Oekraïne over een mogelijk staakt-het-vuren – maar vooralsnog zonder resultaat. De oorlog woedt daarom nog steeds voort. Ook begin 2026 is het nog niet te overzien wie er als 'winnaar' uit de oorlog zal komen, of dat het wellicht in een totale patstelling voor alle partijen eindigt.

Of het nu een bevroren frontlijn wordt, of dat we met doorgaande operaties en langslepende onderhandelingen geconfronteerd blijven, het is hoe dan ook essentieel om te begrijpen waarom Poetin alles op het spel zet en zo vele duizenden Russen en Oekraïners (en inmiddels ook Jemenieten, Kenianen, Noord-Koreanen en overige huurlingen) de dood heeft ingejaagd. Ging het hem om ordinair territoriaal gewin, om landjepik? Was de inval een uitdrukking van zijn existentiële angst voor verdere NAVO-uitbreiding? Was het een poging zijn negentiende-eeuwse versie van de internationale betrekkingen als een spel van invloedssferen aan het Westen op te dringen? Dat zijn allemaal verklaringen die slechts een deel van Poetins narratief belichten.

Er is de afgelopen jaren al heel veel over de oorlog in Oekraïne en

Ruslands drijfveren geschreven. Martin Aust en Martin Schulze Wessel schreven toonaangevende boeken over de imperialistische drijfveren van de Russische buitenlandse politiek richting Polen, Oekraïne en de aanpalende landen sinds de tijd van Peter de Grote. Marlene Laruelle legt de ideologische ontwikkeling van het Russische regime bloot en de rol die ideologie in zijn beleid speelt. Mark Galeotti biedt het beste inzicht in de opeenvolgende oorlogen die Poetin zelf startte. Serhii Plokhy vult deze verhalen aan met het perspectief vanuit Oekraïne. Catherine Belton laat zien dat het niet alleen Poetin is, maar dat het gaat om een heel netwerk van 'siloviki', geharde (oud-)functionarissen van de veiligheidsdiensten en machtsministeries in Rusland, die Poetin in zijn meedogenloze ambitie steunen.[9]

Wat wij aan dit veelvoud aan feiten, informatie en analyses toevoegen, is een specifiek gezichtspunt, of eigenlijk een heel gerichte vraag: waarom radicaliseerde Poetin zozeer dat hij een oorlog begon op een schaal die we in Europa sinds de Tweede Wereldoorlog niet meer hebben gezien? Bij die vraag hoort dat we door hem uitgedragen denkbeelden en overtuigingen serieus nemen en in verband brengen met zijn handelingen. Dit betekent dat we ook onderzoeken welke sentimenten Poetin aanboort als strategische narratieven om deze oorlog te rechtvaardigen en zijn bevolking te mobiliseren. Dat we traceren hoe zijn 'tsaristische droom' van een Groot-Russisch Rijk is opgebouwd, en hoe hij die droom in een dystopische realiteit probeert om te zetten. De ondertitel van dit boek is: Geschiedenis als wapen in de Russische politiek. In dit boek nemen we de lezer mee op de lange reis van Poetins radicaliseringsproces waarbij we zullen zien dat Poetins kijk op de Russische geschiedenis een cruciale lens vormt om dit proces te begrijpen.

Het wapen van de geschiedenis

Er is ruimschoots aanleiding om nader in kaart te brengen hoe Poetin met het wapen van de geschiedenis in de hand is geradicaliseerd.

We hebben voor deze benadering gekozen omdat ons ten eerste is opgevallen dat er in 2022 en nog steeds nogal wat verwarring bestond over Poetins oorlogsdaad: hoe kon dit gebeuren? In de tweede plaats zien we dat er soms nog te veel focus ligt op de simplistische uitleg dat de oorlog 'de schuld van de NAVO' zou zijn. Hoewel dit ook een van de argumenten is die Poetin zelf aandraagt, is dit uiteindelijk te kort door de bocht. In de derde plaats hebben we vaker gewezen op het probleem dat er in Nederland sprake is van 'geo-ideologische' ongeletterdheid, dat wil zeggen dat er in de publieke opinie in Nederland soms wel erg weinig aandacht is voor de dimensie van ideologie in de internationale betrekkingen.[10]

In reactie op deze drie blinde vlekken in het debat over de oorlog in Oekraïne willen we in dit boek daarom eerst het verhaal van Poetins radicaliseringsproces stap voor stap reconstrueren. Hoe kan het dat deze straatjongen uit Sint-Petersburg, die ooit als KGB-agent begon, tussentijds dacht dat hij maar taxichauffeur moest worden, uiteindelijk zichzelf als tsaar begon te zien en een veroveringsoorlog startte? In 2000 had niemand, ook Poetin niet, dit traject van destructie voorzien. Om te begrijpen hoe Poetin deze afslag heeft genomen, zullen we terug in de tijd moeten. Niet alleen in Poetins eigen biografische tijd, maar ook in de tijd van Ruslands lange geschiedenis. Want daar put Poetin zelf ook zijn inspiratie uit.

Met het tweede punt doelen we op de simplistische verhalen die de ronde doen en die de oorlog tegen Oekraïne enkel vanuit het perspectief van de school van het machtsrealisme proberen te verklaren; een stroming in de internationale betrekkingen die de macht van staten en hun eigenbelang centraal stelt. In dat perspectief ligt de nadruk op de Verenigde Staten, de NAVO, en op de gedane en al dan niet gebroken beloften van staatsleiders als de Duitse kanselier Helmut Kohl en de Amerikaanse president George H.W. Bush. Volgens wetenschappers zoals John J. Mearsheimer gaat het Poetin om zijn 'terechte veiligheidszorgen' en dragen 'de Verenigde Staten en hun Europese bondgenoten de meeste verantwoordelijkheid voor de cri-

sis'.[11] De Sovjet-Unie onder Stalin en Brezjnev voelde zich al 'omsingeld' door het Westen, en na de ineenstorting van het Warschaupact rukte de NAVO alleen maar verder op naar het oosten. In die uitleg zijn Rusland en Poetin als zielige objecten niet meer dan een speelbal van westers imperialisme. Het nadeel is dat in deze weergave Poetin geen historische actor is, en er niet wordt gekeken naar wat hij zelf voor acties heeft ondernomen (voorafgaand en los van de NAVO-uitbreiding en vermeende westerse bedreiging). In dit boek zullen wij Poetin daarom zelf centraal zetten, met als basis zijn eigen uitlatingen en handelingen (daarover meer in hoofdstuk 1).

De belangrijkste reden om het verhaal van Poetins radicaliseringsproces nog eens scherp in focus te brengen, is echter het derde punt: er is een dringende noodzaak om in Poetins hoofd te kruipen en zijn historische argumenten te reconstrueren (en te deconstrueren). En dat is onze 'geo-ideologische' ongeletterdheid ten aanzien van de rol die de geschiedenis, of in ieder geval de geschiedenis in Poetins variant, speelt in de mobilisatie van de Russische bevolking voor de oorlog in Oekraïne. Dat wil zeggen, de onkunde en het onbegrip over het punt dat internationale politiek en internationale betrekkingen wel degelijk ook een politiek-culturele en ideologische dimensie hebben, en dat die dimensie vaak te snel over het hoofd wordt gezien, of gereduceerd wordt tot façade voor simpele machtspolitiek. En dat is problematisch, want dan missen we het feit dat voor Poetin zijn (extreme) overtuigingen leidend zijn in het formuleren en uitrollen van zijn strategie.[12]

En die hernieuwde focus op Poetins overtuigingen en boodschappen is nodig, want Dmitry Adamsky heeft overtuigend laten zien dat historische narratieven in de geschiedenis van de tsaristische, de Sovjet- en de hedendaagse Russische oorlogsvoering een cruciale strategische rol spelen.[13] Geschiedenis is een wapen in handen van de machthebber. In de leer van de strategische afschrikking gaat de Russische militaire leiding ervan uit dat je met een eigen superieur verhaal de tegenstander onderuit kunt halen. Als je je eigen

strategie bouwt op het idee van Russische superioriteit, op ideeën over een speciale Russische roeping en missie, dan kun je een tegenstander zonder duidelijk verhaal van het bord spelen. Aarzelende, halfslachtige, verdeelde tegenstanders die als alliantie geen harde vuist kunnen maken, kun je met een waaier aan psychologische, digitale, hybride maar ook gewoon met conventionele kleinschalige en grotere operaties ondermijnen. Het westerse bondgenootschap van EU en NAVO is gefragmenteerd. Het is niet overtuigd van een 'heilige missie', en de bevolking is al helemaal niet bereid daarvoor te sneuvelen of iets van haar comfort in te leveren. Zet daar Poetin tegenover, die sinds 2000 het presidentschap en het Russische staatsbestel heeft getransformeerd in een autoritaire, top-down en in toenemende mate repressieve vorm van alleenheerschappij.[14] Waar hij voorts ook de Russische bevolking in mee heeft gesleept, of in ieder geval in hoge mate. Om die alleenheerschappij te legitimeren, te handhaven en appetijtelijk te maken, gebruikt Poetin onder meer sterke historische verhalen. De Russische geschiedenis is een belangrijk deel van het fundament onder Poetins strategische missie: sterker nog, die geschiedenis geeft een aura van verhevenheid, van 'heiligheid' aan de missie om het Russische 'hartland' te heroveren en de historische randgebieden in te lijven bij een gedroomd Groot-Russisch Rijk.

Kortom, met de geschiedenis heeft Poetin een wapen in handen dat effectiever is dan alle nieuwe drones en middellangeafstandsraketten bij elkaar. Het is een wapen waarmee hij zijn eigen bevolking aandrijft, het Westen intimideert en verdeelt en Oekraïne onderdrukt. Alleen als we dat wapen zien voor wat het is, kunnen we er wellicht een beter strategisch antwoord op formuleren.

Poetins proces van radicalisering

In de hoofdvraag introduceren we het concept van 'radicalisering' om te begrijpen hoe Poetin tot zijn oorlogsdaad kon komen. Op-

merkelijk genoeg, zoals Jonathan Leader Maynard al schreef, is er, vergeleken met de hoeveelheid studies over extremisme van niet-statelijke actoren, veel minder aandacht voor de mogelijkheid dat regeringen, regimes of regimeleiders ook kunnen radicaliseren en als extremist geclassificeerd kunnen worden.[15] Terwijl je toch de hele twintigste eeuw als een geschiedenis van opkomst en ondergang van staatsextremisme zou kunnen beschrijven.[16] Toch richten radicaliseringsonderzoekers zich veelal op marginale figuren en ideeën, zoals terroristen. Terwijl het minstens zo relevant is om het radicaliseringsproces van een staatsleider te bestuderen die niet alleen zijn eigen land en samenleving in dat proces heeft meegetrokken, maar die een heel continent een oorlog in heeft gesleept waarvan het einde nog niet in zicht is.

Radicalisering is een fenomeen dat ook een rijke geschiedenis kent en veelvuldig is beschreven. Een gangbare definitie van radicalisering die wij hier hanteren, en die in iets andere bewoordingen ook terugkeert op de websites van de NCTV en AIVD, is die van de radicaliseringsonderzoeker Arie Kruglanski:

> Radicalisering is de groei naar extremisme en een (persoonlijk) proces waarin sprake is van een groeiende bereidheid om met behulp van geweld en antidemocratische methoden diepingrijpende veranderingen in de samenleving na te streven of deze te ondersteunen, en daarbij in toenemende mate vermeende vijanden uit te sluiten en te elimineren.[17]

Of, zoals Clark McCauley en Sophia Moskalenko het formuleren, het is een proces van 'een toenemend extremisme in overtuigingen, gevoelens en gedragingen die in dienst staan van intergroepsgerelateerd conflict en geweld'.[18] Radicalisering is dus een proces. Het gaat om een ontwikkeling die heel snel kan gaan (tegenwoordig radicaliseren jongeren soms in een paar dagen van depressieve tiener tot gewelddadige extremist). Maar ze kan ook langer duren, ze kan met